

tudinem, vel inclinationem ad prosequendum bonum, vel su-
giendum malum ex appetitu concupiscibili, cuius est abso-
lute respicere bonum, vel malum. Item nec versari potest
circa bonum iam adeptum, quippe quod rationem ardui non
habet. Quocirca ad ipsum referunt vel bonum *nondum ade-
ptum*, et malum *nondum iniacens*; vel *malum iam iniacens*.
Porro bonum nondum adeptum vel ita apprehenditur, ut dif-
ficultates, quae eius consecutioni obstant, tamquam vincibiles
apparent; atque ita exurgit spes; contra vero, desperatio.
Item, malum nondum iniacens, cui resistendum est, vel ap-
prehenditur tamquam possibile, ut repellatur; et tunc enascit-
ur audacia; contra vero, timor. Denique ex malo iam inia-
centi gignitur ira¹. Ergo². At vero, monente eodem s.
Thoma³, hac, qua diximus, ratione, passiones per differentias es-
sentiales dividuntur. Quocirca ipsae tamquam primitivae et
elementares habentur. Iis autem variae differentiae acciden-
tales advenire possunt; quae quidem accidentur vel ipsi passio-
ni, ut intensio eius, vel ex obiecto: atque ita aliae constituuntur
passiones secundariae; cuiusmodi sunt, e. g., *zelus*, *ac-
cidia*, *misericordia*, *invidia* etc.⁴.

ART. III. *Passionum cum moralitate relatio expenditur*

170. Duo hic nobis discutienda sunt scilicet: 1° An quae-
dam bonitas, vel malitia moralis passionibus intrinsecus in-
sit; 2° An passiones moralitatem actuum humanorum augeant
vel minuant.

Ad primum quod spectat, Stoici, cum passiones per *opinio-
nes pravas* definiverint⁵, simul docuerunt passiones omnes
natura sua inhonestas et pravas esse; ideoque ex animo pro-

¹ 1^a 2^{ae}, *ibid.*, et *In lib. III Sent.*, *Dist. XXVI*, q. I, a. 3 *sol.*

² Ratio, ob quam irae contraria passio, ut innuimus (p. 106),
non opponitur, ex dictis iam perspicitur. Sane « in passionibus con-
cupiscibilis invenitur aliquid pertinens ad motum, sicut desiderium;
et aliquid pertinens ad quietem, sicut gaudium et tristitia. Sed in pas-
sionibus irascibilis non invenitur aliquid pertinens ad quietem, sed so-
lum pertinens ad motum. Cuius ratio est, quia id, in quo iam quiet-
scitur, non habet rationem difficultatis, seu ardui, quod est obiectum ira-
scibilis »; 1^a 2^{ae}, q. XXV, a. 1 c.—³ *In lib. III Sent.*, loc. cit.

⁴ Eas omnes sub uno ictu oculi exhibet s. Thomas, *loc. cit.*

⁵ Cf p. 98, not. 4.

sus extirpandas, ut ille proinde sapiens ac beatus haberetur,
qui passiones omnes ita convelleret, ut iterum excitari non
possent¹.

171. Prop. *Passiones secundum se consideratae moraliter
malae non sunt.*

Prob. Passiones ad appetitum sensitivum, qui *irrationalis*
est, pertinent. Atque moralitas *dependet a ratione*². Ergo.
Hoc argumentum maiorem sumit vim ex eo, quod appeti-
tus sensitivus ipsam naturam hominis ingreditur: quocirca,
passiones secundum se consideratas moraliter malas esse, ac
proinde ab homine evellendas, idem foret, quemadmodum s.
Hieronymus adnotavit, ac « hominem ex homine tollere, et
in corpore constitutum esse sine corpore³ ».

172. Accedit, quod, uti Lactantius Peripateticorum senten-
tiā referens inquit, *provideret, et necessario Deus, sive na-
tura his nos armavit affectibus*⁴. Sane, passiones plerumque
efficiunt, ut celerius et expeditius ea arripiamus, quae vel ad
conservationem vitae, vel ad commodum societatis, vel ad alia
huiusmodi spectant: siquidem *ad tuenda officia vitae insitae*

¹ Celebris controversia inter Peripateticos et Stoicos hac in re ven-
tilata fuit. Hi enim passiones per se malas esse, et veluti quasdam a-
nimae morbos; illi autem eas ratione coercitas et mitigatas bonas esse
contendebant. At, quemadmodum s. Thomas (1^a 2^{ae}, q. XXIV, a. 2 c.;
ibid., q. LIX, a. 2 c.) post s. Augustinum (*De Civ. Dei*, lib. IX, c.
4) advertit, in hoc certamine de nominum potius significatione, quam
de re significata pugnabatur. Nam ex Stoicorum sententia nullum ex-
sistit discrimen inter appetitum sensitivum, et voluntatem (cf p. 98,
not. 4); ac proinde passiones per se sunt motus progredientes extra
limites rationis, qui profecto moraliter boni esse nequeunt. Cf Bud-
deus, *Op. cit.*, *ibid.*, § IV, p. 189-192.

² 1^a 2^{ae}, q. XXIV, a. 1 c. Et alibi: « Cum passio sit motus ap-
petitus sensitivi, passio secundum se considerata non potest esse vel
virtus, vel vitium, sive aliquod laudabile, vel vituperabile; quia ista
pertinent ad rationem »; *Qq. disp.*, *De Malo*, q. X, a. 1 ad 1.

³ *Epist. CXXXIII ad Cesiph. adv. Pelag.* Alia PP. testimonia vid.
apud Lancicum, *Opusc. spirit.*, Opusc. IV, *De humanarum passionum
dominio*, c. 7, t. I, p. 266-267, Antuerpiae 1650. Cf *ibid.*, c. 19,
p. 313 sqq, ubi ostendit vocem *apathiam*, qua nonnulli PP. utuntur,
hanc significare omnimodam passionum absentiam, sed vacuitatem ab
illarum perturbatione, seu animi tranquillitatem, quae ex passionum
dominio obtinetur.

⁴ *Div. Inst.*, lib. VI, *De vero cultu*, c. 15; *Opp. t. I*, p. 688, ed. cit.

sunt¹: neque « potest voluntas intense moveri in aliiquid, quin excitetur aliqua passio in appetitu sensitivo² ». Insuper ipsae, ut verbis utamur Auctoris libri *De Spiritu et Anima*, *quasi quaedam principia et materia virtutum sunt*³: etenim passiones sunt « ea, per quae vis eius (*virtutis*) apparet, aut constat », ita ut sine ipsis « virtus aut nulla sit, aut in usu esse non possit⁴ », atque etiam, ut inquit idem Auctor *De Spir. et Anim.*, *in virtutes proficere possunt; nam, « cum prudenter, modeste, fortiter, et iuste amor et odium instituuntur, in virtutes exurgunt, scilicet prudentiam, temperantiam, fortitudinem, et iustitiam⁵* ».

173. Quae postrema verba illud satis innuunt, quod etsi passio secundum se considerata nullam moralitatis rationem praeseferat, tamen moraliter bona, vel mala evadere potest, *in quantum ratione regulatur*, vel *ordinem rationis excludit*⁶. Quare « passiones neque dicuntur laudabiles, neque vituperabiles; quia secundum se non important aliiquid conveniens rationi, vel rationi repugnans. Si tamen ad passionem addatur aliiquid, unde convenienter rationi, erit passio laudabilis; si vero addatur ei aliiquid, unde a ratione discordet, erit passio vituperabilis⁷ ». Et sane motus etiam et actus membrorum exteriorum sunt boni, vel mali moraliter, quatenus sunt voluntarii. Atqui propinquior est appetitus sensitivus ipsi rationi et voluntati, quam membra exteriora. Ergo et ipsae passiones, quatenus sunt voluntariae,

¹ Lact., *Op. et loc. cit. c. 16*, p. 693.

² 1^a 2^{ac}, q. LXXVII, a. 6 c. — ³ Cap. IV.

⁴ Lact., *Op. cit.*, *ibid.*, p. 690.

⁵ Ibid. Praestat hac de re eruditam legere elucubrationem Blasii Granata, *Dell' ideale della virtù morale, proposto da san Tommaso d'Aquino*, p. 2^a, in *Ephem. La Scienza e la Fede*, Serie III, vol. XXXII, p. 182 sqq, Napoli 1875.

⁶ 2^a 2^{ac}, q. CLVIII, a. 2 c.

⁷ Qq. dispp., *De Malo*, q. XII, a. 2 ad 1. Hinc « non laudantur, neque vituperantur, qui irascuntur, vel timent; sed qui circa hoc aut ordinate, aut inordinate se habent »; 2^a 2^{ac}, q. CXXV, a. 1 ad 1. Et s. Augustinus: « In discipline nostra non tam queritur, utrum pius animus irascatur, sed quare irascatur; nec utrum sit tristis, sed unde sit tristis: nec utrum timeat, sed quid timeat »; *De Civ. Dei*, lib. IX, c. 5.

seu ex eo quod a voluntate imperantur, aut a voluntate non prohibentur, moralen bonitatem, vel malitiam induere possunt⁸.

174. Itaque passiones pertinent ad genus moris, prout scilicet participant aliiquid de voluntario, et iudicio rationis⁹; ac proinde, prout sunt inordinatae affectiones, in homine virtute praedito esse nequeunt³; possunt enim, aiente Lactantio, « vitia fieri, si male utamur affectibus⁴ ». Atque hoc unum satis est, ut quisque putidos nostrae aetatis materialistas exhorreat, qui, ut l' n IX verba adhibeamus, « effraenatam vivendi licentiam, et pravas quasque cupiditates fovent⁵ ». Porro eorum insania hominis naturam omnino pessumdat, quippe quae postulat, ut *appetitus sensitivus reguletur per rationem*⁶; et ipsum corpus moveatur ad seruendum virtuti⁷: unde « cum aliqua affectio non est moderata secundum regimen rationis, sed excedit, aut deficit, dicitur esse animae infirmitas⁸ ». Quinimum pestiferum illud dogma huc redit, ut homines ad deteriorem, ac bruta, conditionem deprimat; siquidem « in brutis animalibus appetitus sensitivus non obedit rationi: et tamen, in quantum ducitur quadam aestimativa naturali, quae subiicitur rationi superiori, scilicet Divinae, est in eis quaedam similitudo moralis boni, quantum ad animae passiones⁹ ».

175. Quod spectat ad alterum quaestionis caput, dubium

¹ 1^a 2^{ac}, q. XXIV, a. 1 c.—² *Ibid.*, a. 4 c.

³ *Ibid.*, q. LIX, a. 2 c.

⁴ *Div. Inst.*, *De vero cultu*, lib. VI, c. 15, *Opp. t. I*, p. 692, ed. cit. Docente nostro Aquinate, in passionibus « dupliciter potest malum inveniri. Uno modo ex ipsa specie passionis, quae quidem consideratur secundum obiectum passionis . . . quod secundum se rationi repugnat... Alio modo invenitur malum in aliqua passione secundum quantitatem ipsius, idest secundum superabundantiam, vel defecatum ipsius »; 2^a 2^{ac}, q. CLVIII, a. 1 c. E. g., « tristitia de bono, et tristitia... immoderata nominat aliiquid vituperabile»; *Ibid.*, q. XXXV, a. 1 ad 1.

⁵ Allocutio IX Jun. 1862. Cf *Atti Pontificii*, p. 375, Napoli 1865. Eudem immanem errorem evulgavit Car. Fourier in opere, *Traité d' association domestique agricole*, Paris 1822.

⁶ 1^a 2^{ac}, q. XXIV, a. 3 c.

⁷ Qq. dispp., *De Malo*, q. XII, a. 1 c.

⁸ *Ibid.*, q. III, a. 9 c. — ⁹ 1^a 2^{ac}, q. XXIV, a. 4 ad 3.

non est, quin passiones ad rationis normam compositae morallem bonitatem actus humani perfectiorem constituant. Etenim, cum bonum hominis in ratione, tanquam in radice, consistat, eo istud est perfectius, quo circa plura, quae homini convenient, versari potest. Sicut igitur melius est, quod homo et velit bonum, et faciat exteriori actu; ita etiam ad perfectionem boni moralis pertinet, quod homo ad bonum moveatur non solum secundum voluntatem, sed etiam secundum appetitum sensitivum¹. Quocirca circa passiones, quatenus simpliciter sunt motus appetitus sensitivi, quaestio vertitur.

176. Qua in re sciendum in primis est, appetitum sensitivum duplice posse se habere ad rationem, ac proinde ad liberum arbitrium; *antecedenter* nempe, et *consequenter*. *Antecedenter* quidem, prout passio appetitus sensitivi ad se trahit, vel inclinat rationem, vel voluntatem². Quod profecto contingit vel secundum quamdam abstractionem³, quatenus nempe vehementior alicuius potentiae operatio impedimento est operationi alterius potentiae⁴; vel ex parte obiecti voluntatis, quod est bonum ratione apprehensum, quatenus passio plerumque efficit, ut iudicium rationis circa illud bonum sequatur passionem appetitus sensitivi; qui enim ab aliqua passione commovetur, non facile imaginationem avertit ab his, circa quae afficitur⁵. *Consequenter* autem; nempe cum motus superiorum virium, si sint vehementes, in inferiores exuberant⁶; siquidem, cum superior pars animae vehementer in aliquid fertur, sequitur motum eius etiam pars inferior⁷; vel quia homo ex iudicio rationis eligit affici aliqua passione, ut, appetitu sensitivo simul agente, promptius operetur⁸.

177. Iam circa passionem, quae voluntatem consequitur

¹ 1^a 2^{ae}, q. XXIV, a. 3 c. Cf *Qq. disp., De Malo*, q. XII, a. 1 c.

² 1^a 2^{ae}, q. LXXVII, a. 6 c.

³ *Ibid.*, a. 1 c. — ⁴ Cf *Dynam.*, c. I, art. 9, p. 102 vol. I.

⁵ 1^a 2^{ae}, q. cit., a. 1 c. Sane, « homo aliqualiter dispositus per passionem iudicat aliquid esse conveniens, et bonum, quod extra passionem existens non indicaret »; *Ibid.*, q. X, a. 3 c.

⁶ *Ibid.*, q. LXXVII, a. 6 c.

⁷ *Ibid.*, q. XXIV, a. 3 ad 1. — ⁸ *Ibid.* Cf p. 99.

primo modo, seu per redundantiam, compertum est ex ipsa maiorem bonitatem, vel malitiam moralem indicari¹, quia « est signum passio, quod motus voluntatis sit fortior: et hoc modo verum est, quod ille, qui cum maiori compassione facit eleemosynam, magis meretur; et qui cum maiori libidine facit peccatum, magis peccat; quia hoc est signum, quod motus voluntatis sit fortior² ». Item, dubitari non potest, quin passio, quae voluntatem altero modo, seu per electionem consequitur, addat ad moralitatem actionis³; nam cum « sequatur quasi ex ratione imperata, adiuvat ad exequendum imperium rationis⁴ ».

178. Quod si agatur de passione iudicium rationis prae-
vertente, ipsa quandoque tanta est, ut usum rationis prorsus homini adimat, sicut patet in his, qui propter amorem vel iram insanunt. Quandoque vero passio non adeo vehementes est, ut omnino intercipiat usum rationis⁵. Si primum, non remanebit ratio moralitatis, quia non salvatur in eis (qui illa passione afficiuntur) iudicium rationis⁶. Sin alterum, diminuitur moralitas actus⁷. Sane haec non omnino tollitur eo quod homo, donec rationis usu pollet, passionibus potest obsistere⁸; siquidem ratio potest passionem repellere divertendo ad alias cogitationes, vel impedit, ne suum consequatur effectum; quia membra non applicantur operi, nisi per consensum... rationis⁹. Diminuitur autem: nam passio « obnubilat iudicium rationis: quanto autem iudicium rationis fuerit purius, tanto electio est perspicacior ad merendum vel demerendum¹⁰ ».

¹ 1^a 2^{ae}, q. XXIV, a. 3 ad 1.

² *Qq. disp., De Malo*, q. III, a. 11 c.

³ 1^a 2^{ae}, q. XXIV, a. 3 ad 1. Cf p. 53, not. 3. Hinc « bona passio consequens iudicium rationis, augmentat meritum »; *Ibid.*, q. LXXVII, a. 6 ad 2.

⁴ *Ibid.*, q. LIX, a. 2 ad 3. — ⁵ *Ibid.*, q. LXXVII, a. 7 c.

⁶ 2^a 2^{ae}, q. CLVI, a. 1 c. Quod tamen intelligendum est, dummodo talis passio a principio non fuerit voluntaria; 1^a 2^{ae}, q. LXXVII, a. 7 c.

⁷ *Ibid.*, q. XXIV, a. 3 ad 1. Cf p. 53-54.

⁸ 2^a 2^{ae}, q. CLVI, a. 1 c. — ⁹ 1^a 2^{ae}, q. LXXVII, a. 7 c.

¹⁰ *Qq. disp., De Malo*, q. III, a. 11 c. Hinc « laudabilis est, quod ex iudicio rationis aliquis faciat opus caritatis, quam ex sola passione misericordiae »; 1^a 2^{ae}, q. XXIV, a. 3 ad 1.

Neque huic obstat illud, quod ex eodem Aquinate¹ alibi diximus, nempe *concupiscentiam magis facere aliquid voluntarium*. Nam, etsi voluntas ex passione instigata vehementius in actum feratur, non tamen iste ita proprius voluntatis est, aequae ac si sola ratione ipsa ad agendum moveretur².

CAPVT V.

De virtutibus et vitiis

179. Potentiae rationales, quippe quae ex sui natura ad determinatam, sive completam operationem ordinem non habent, non nisi per habitus completae evadunt. Quocirca habitus intrinseca principia actuorum quodammodo sunt; siquidem actus potentiarum adiuvant, quatenus illas non solum ad bene vel male agendum determinant, sed etiam in causa sunt, cur earum actus uniformiter, faciliter et delectabiliter exerceantur³. Hanc ob rationem in tractatione de moralitate humanorum actuum, de habitibus, qui ad voluntatem pertinent, et *morales* vocantur, seu de virtutibus et vitiis sermo habeatur oportet.

ART. I. Generalis notio virtutis traditur

Antequam de virtutibus moralibus speciatim disseramus, notiōne virtutis generatim sumtæ præstat hic exhibere.

180. Virtus secundum sui nominis rationem « potentiae complementum designat, unde et vis dicitur, secundum quod res aliqua per potestatem completam, quam habet, potest sequi suum impetum, vel motum; virtus enim secundum suum nomen potestatis perfectionem demonstrat⁴ ».

¹ 1^a 2^{ae}, q. VI, a. 7 c.

² Ibid., q. LXXVII, a. 6 ad 3. In 'edisserendo de passionibus ad singularia descenderunt Feder, *Ricerche analitiche sul cuore umano*; Alibert, *Physiologie des passions, ou nouvelle doctrine des sentiments moraux*; Jouffroy, *Mélang. phil.*

³ Cf *Dynam.*, c. I, art. 10, p. 102 sqq vol. I, ubi habitus naturam, discrimen, quo a potentia distinguitur, diversas species, et effectus explicata invenies.

⁴ Qq. disp., *De Virtut.*, q. I, a. 1 c. Cf Lactant., *De opificio Dei*, c. 12, *Opp. t. II*, p. 57, ed. cit. Quare vis et efficacia, quae etiam rebus irrationalibus attribuitur, *virtus* vocari solet. Vid. Jac. Brucke-

181. Iam ex pluribus, quae circumferuntur, virtutis magis proprio sensu acceptae definitionibus¹, eam seligimus, quae ab Aquinate post s. Augustinum² traditur his verbis: « *Virtus est bona qualitas mentis, qua recte vivitur, qua nullus male utitur* »³. Porro virtus dicitur 1° qualitas; est enim aliquid potentiae superadditum, quo ipsa ad suam operationem exerendam perficitur, ac proinde ad primam speciem qualitatis pertinet; et proprie ad illam, quae *habitus* vocatur, cum huiusmodi sit dispositio, ut difficulter a subiecto dimoveri possit⁴. Est autem virtus habitus non quidem *entitatus*, sed *operativus*⁵; nam « *virtus humana non importat ordinem ad esse, sed magis ad agere* : et ideo de ratione virtutis humanæ est, quod sit habitus operativus⁶ ».

2° Dicitur, *mentis*; nam habitus non nisi potentii rationibus, quae agere, aut non agere possunt, inhaerent; vel potentii sensitivis, quatenus imperio rationis operantur⁷. Hinc idem s. Thomas: « *Virtus humana non potest esse, nisi in eo, quod est hominis, in quantum est homo* »⁸.

rum, *Miscellanea historiae philosophicae litterariae, criticae, Observ.* II, c. I, § I, not. a, p. 19, Augustae Vindelicorum 1748.

¹ Vid. s. Bonav., *In lib. II Sent.*, Dist. XXVII, dub. 3.

² *De lib. arb.*, lib. II, c. 19, n. 50.

³ 1^a 2^{ae}, q. LV, a. 4. Quae definitio clauditur his verbis, *quam Deus in nobis sine nobis operatur*, quae de infusis solum virtutibus, ut possem dicemus, sunt intelligenda.

⁴ Cf *Log.*, p. I, c. I, art. 9, p. 19-20 vol. I. Iam virtus eo ipso, quod est habitus, distinguitur tum a virtutibus earum potentiarum, quae sunt tantum agentes, cuiusmodi est intellectus agens; siquidem « *harum potentiarum virtutes non sunt aliqui habitus, sed ipsae potentiae in seipsis compleatas* »; tum a viribus potentiarum sentientium; etsi enim haec potentiae perficiantur ad suos actus per aliquid superinductum», tamen hoc « *non inest eis sicut aliqua forma manens in subiecto, sed solum per modum passionis, sicut species in pupilla* »; tum a qualitatibus rerum naturalium, quippe quae « *sunt de necessitate agentes*»; cum habitus sint, « *secundum quos potest quis agere, cum voluerit*»; ut dicit Commentator in 3 *De Anim.* (com. 18), et Aug. in lib. *De bono coniugali* (c. 21), quod habitus est quo quis agit, cum tempus affuerit» (Qq. disp., *De Virt.*, q. I, a. 1 c.); siquidem « *usus habituum subiacet voluntati* »; ibid., a. 11 ad 14.

⁵ Cf *Lexicon Perip. philos. theol.*, p. 154, ed. cit.

⁶ 1^a 2^{ae}, q. LV, a. 2 c.—⁷ Cf *Dynam.*, c. et art. ctt., p. 104 vol. I.

⁸ Qq. disp., *De Virt.*, q. I, a. 2 c.